

Бочарнікова А. М.

БЕЗЕКВІВАЛЕНТНІ ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ В ПЕРЕКЛАДНІЙ ПЕРСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Актуальність даного дослідження визначена тим, що безеквівалентна лексика перської мови дотепер не ставала предметом окремого дослідження в Україні й, наскільки нам відомо, також в інших країнах пострадянського простору. Існує єдина монографія, яка стосується теоретичних проблем перської лексикографії [Рубинчик 1991], проте її автор не торкнувся цієї теми. Лексикографічному опрацюванню безеквівалентних лексичних одиниць при перекладі на перську і з перської мови так само бракує теоретичних засад в українській лінгвістиці.

Метою цієї статті є здійснення схематичного опису типів безеквівалентних лексичних одиниць, окреслення оптимальних шляхів вирішення проблеми перекладу безеквівалентних слів різних типів і аналіз міри адекватності відображення таких лексичних одиниць у наявних лексикографічних джерелах.

Об'єктом статті є лексичні одиниці перської мови, які не мають лексичних відповідників в українській та російській мовах, а також українські та російські лексеми, що не мають еквівалентів у перській мові. Предметом дослідження виступає лексикографічне відображення таких лексичних одиниць.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній уперше уточнено семантику та конотації багатьох перських слів, відсутніх у словниках або наведених із неточним перекладом.

Однією з проблем, з якими стикаються укладачі двомовних словників, є явище безеквівалентності, тобто відсутності в мові перекладу лексичного відповідника лексеми вихідної мови. Розрізняють два види безеквівалентності [Берков 2004, 155].

Перший – ситуація, коли денотат слова вихідної мови наявний в обох мовних колективах, проте через стихійність історичного розвитку мови у мові перекладу не з'явилося окремого слова на позначення цього предмета чи явища. Наприклад, у перській мові є окреме слово зі значенням “старша сестра”, а в українській та російській мовах таке слово відсутнє. У перській мові є слово *farzand*, яке означає сина або дочку, незалежно від статі. У сус-

пільствах, що розвиваються окремо, відбуваються, як відомо, незалежні процеси категоріального поділу об'єктів дійсності. Внаслідок цього в одній мові з'являються місткі узагальнені поняття, яким відповідають два чи більше конкретніших понять іншої мови. Так, наприклад, у перській мові відсутній відповідник до слова *аншлаг*, хоча аншлаги на концертах популярних співаків в Ірані трапляються часто.

Другий – ситуація, коли в суспільстві, що користується певною мовою, відсутня сама реалія, позначена певним словом, і через це, відповідно, відсутня й назва реалії. Найчастіше, це назви страв, рослин, продуктів; а також слова, значення яких пов'язане з культурою (як матеріальною, так і духовною) і релігією певного суспільства. Наприклад, для пари мов – українська і перська – для іранців будуть безеквівалентними такі українські слова, як *вареники*, *кисіль* або *глід*, *брусниця*. Так само безеквівалентними для українців будуть перські назви страв – *آش* *āš* (дещо гущіша за суп страва з чотирьох видів бобових і п'яти видів зелені), *فسنجان* *fesenjān* (страва з мелених горіхів, курки й випареного гранатового соку) або назви продуктів – *بامیه* *bāmiye* (вид негіркого перцю із їстівними зернами), *شنبلیله* *šambelile* (вид зелені з подібним до конюшини листям, що використовується у приготуванні багатьох страв).

Деякі лексикографи віддають перевагу терміну *екзотизм* на позначення слів, що не мають еквівалента в певній мові, через відсутність у колективі носіїв мови реалії, яка є денотатом відповідного слова. Такі слова прийнято перекладати через транскрипцію або транслітерацію. Серед екзотизмів розрізняють зовнішні та внутрішні. Внутрішніми вважають слова, що є екзотизмами для носіїв лише однієї з двох мов словника, а зовнішніми – слова, які є екзотичними для носіїв обох мов, оскільки походять із третьої. Під час укладання словника підхід до внутрішніх екзотизмів повинен відрізнятися від підходу до зовнішніх екзотизмів. Внутрішні екзотизми слід широко включати у двомовний словник через їх важливість для спілкування колективів вихідної мови і мови перекладу. Зовнішні екзотизми включають у словник, користуючись критерієм уживаності. При цьому перевагу надають тим зовнішнім екзотизмам, які походять із мов країн, пов'язаних із країнами мови оригіналу і мови перекладу, територіально чи культурно.

Існують кілька шляхів вирішення проблеми безеквівалентності. Перший з них – це переклад за допомогою транскрипції або транслітерації. Цей процес називають іще перекладом за допомогою еквівалента-алієнізма [Берков 1973, 181] або екзотизма. Звичайно, такий еквівалент має бути поширеним у мові перекладу. Цим способом зручно перекладати іноземними мовами назви національних валют, свят, релігійні терміни.

Другий вид перекладу безеквівалентної лексики – це переклад за допомогою відповідника, штучно створеного укладачем словника. Коли укладач із власної волі вирішує навести у словнику слово – транскрипцію чи транслітерацію лексеми вихідної мови, невідому до того часу користувачам словника, то укладач зобов'язаний навести пояснення до такого перекладного еквівалента. Ми погоджуємося з думкою В. П. Беркова [Берков 2004, 161] про те, що створений укладачем словника екзотизм або кальку слід брати у дужки задля інформування користувачів про те, що наведений словником еквівалент відсутній в ужитку мовців.

Загалом, цей тип перекладу більше підходить для випадків, коли треба перекласти складне слово, кожна з частин якого має свій еквівалент у мові перекладу. Цей шлях є видом словотворчої кальки. Так само можна перекласти іншомовне сталє словосполучення.

Третій вид перекладу безеквівалентної лексики – це переклад через пояснення або тлумачення. Пояснення використовують у разі, коли значення лексеми вихідної мови може бути повною мірою передане лише сумою кількох часткових еквівалентів. У такому випадку їх слід супроводжувати тлумаченням, яке б їх об'єднувало. Також тлумачення необхідне у випадках, коли поняття не має в мові перекладу слова, яке б його позначало. І так само тлумачення необхідне, коли у мові перекладу взагалі відсутня реалія, що позначається словом. Словникове тлумачення, зазвичай, має містити два основні елементи: опис реалії й опис її функції.

Четвертий вид перекладу – гіпонімічний [Федоров 2002, 207]. Він полягає в наведенні замість видового поняття вихідної мови родового поняття мови перекладу. Перекладні еквіваленти, на кшталт *рослина з сім'ї цитрусових*, *вид морської риби* і под., є зразками цього виду перекладу.

У “Персько-російському словнику” обсягом у 60000 слів [ПРС] переклад безеквівалентної лексики є найбільшим недоліком (майже єдиним, оскільки ця лексикографічна праця на сьогодні є найціннішою з точки зору детальності розроблення структури словникової статті, точності перекладних еквівалентів і, безперечно, загального обсягу словника та ерудиції укладача).

Навіть у цьому словнику безеквівалентні лексичні одиниці часто пропущені. Так, відсутні такі звичайні й поширені в ужитку слова, як فالوده *fāhude* (популярний іранський вид десерту, що являє собою локшину з крохмалю, заправлену солодкою есенцією троянди); سیاهدانه *siyāhdāne* (вид прянощів для приготування пряного хлібу, який також використовують як лікарський засіб проти пігментних плям на шкірі); گل گاوزبان *gole gāvzabān* (назва квітки, пелюстки якої заварюють замість чаю й п’ють і як звичайний напій, і як слабке заспокійливе); گبه *gabbe* (вид грубого вовняного килиму з зображеннями людей, тварин і вершників; раніше його виробляли лише кочовики, а тепер виготовляють також на фабриках); ساتوری کردن *sāturi kardan* (дуже дрібно порізати ножом – про зелень для других страв).

Серед наявних у вищезгаданому словнику одиниць безеквівалентної лексики спостережено багато неточних перекладів (із 28 перевірених уживаних і колоритних безеквівалентних лексичних одиниць перської мови, більшість з яких становили назви реалій, 6 лексем були відсутні у словнику, 12 лексем містилися у статті перекладу серйозні неточності та 10 містилися точний переклад). Розгляньмо деякі приклади.

До слова *kate* [ПРС, Т. 2, 310] наведено переклад *род плова*. Однак перське слово означає “варений рис (без м’яса)”, на відміну від плову. Ця словникова стаття свідчить про роботу укладача з носієм мови. Оскільки перське слово *polou* великою мірою фонетично збігається з російським словом *плов* і є одним із хибних еквівалентів, його іноді перекладають як *плов*, хоча воно означає лише *рис*.

До словосполучення *gole yās* [ПРС, Т. 2, 740] наведено переклад *сирень*. Однак ця іранська квітка є рослиною, що в’ється, зазвичай чіпляється і росте вздовж парканів навколо будинків. Квітка відома тим, що її аромат поширюється на велику відстань, іноді більше за квартал. Очевидно, що це не бузок.

До слова *fereni* [ПРС, Т. 2, 232] наведено перекладні еквіваленти *рисовий кисель*, *рисовий пудинг*. Однак ця іранська страва являє собою пюре з крохмалю, відвареного у молоці, й не містить рису (хіба що крохмаль може бути рисовий). Це перша страва, якою в Ірані починають годувати дітей після припинення грудного годування. Дорослі вживають цю страву під час грипу та застуди.

До слова *katirā* [ПРС, Т. 2, 310] наведено без членування на значення такі перекладні еквіваленти: *катира*, *светлая камедь*, *гуммигут*, *трагакант*, *трагант*. Сумнівно видається синонімічність такої кількості лексем (які до того ж повинні позначати одну конкретну речовину). Катіра загальновідома в Ірані лише одним своїм призначенням – це застигла смола рослини, яку розмочують і користуються нею замість гелю для волосся. В Ірані його використовують набагато частіше, ніж в Україні, через особливості хвилястого волосся, і тому назва катіри, яку вживають вже багато століть, дуже вживана. Словникові ж еквіваленти звичайному користувачу, не обізнаному з наведеними одиницями спеціальної лексики, взагалі нічого не повідомляють.

До слова *xākešir* [ПРС, Т. 1, 531] наведено перекладні еквіваленти, поділені на два значення: 1) бот. *гулявник* (*Sisymbrium irionis*) і 2) *циклон*. По-перше, користувачам не зрозуміло, чи укладач має на увазі маленьку водяну істоту, схожу на дафнію, чи персонаж із грецької міфології. По-друге, перший з еквівалентів являє собою маловідому російську назву рослини у поєднанні з узагалі невідомою неспеціалістам латинською назвою. Звичайний користувач словника робить висновок, що це перське слово – просто назва якоїсь рослини. Однак ця перська лексема – загальноживана назва насіння, яке розмочують у великій кількості води з цукром і вживають як солодкий напій.

До слова *xiyār čambar* [ПРС, Т. 1, 592] наведено переклад *сорт огурцов довгій і изогнутой форми*. Однак цей перський овоч не є сортом огірків, хоча, напевно, належить до тієї самої родини. Він світлозеленого (майже білого) кольору з борознами вздовж овоча і довжиною до півметра. Можливо, на вибір укладача перекладного еквіваленту вплинула перська назва, перший компонент якої означає “огірок”, а другий – “земна вісь”. У перській мові багато двокомпонентних назв рослин і, наприклад, назва картоплі має

компонент зі значенням “яблуко”, а назва полуниці має компонент зі значенням “шовковиця”. Однак це не є приводом вважати ці рослини тими самими видами.

До слова *housele dāstan* [ПРС, Т. 1, 521] наведено перекладні еквіваленти, поділені на два значення: 1) *обладать терпением, быть терпеливым*; 2) *иметь настроение (что-либо сделать), быть склонным (к чему-либо)*. Однак це не звичайне слово з двома значеннями, а одиниця безеквівалентної лексики, і всі наведені словником еквіваленти одночасно й однаковою мірою стосуються перської лексеми.

Проблеми відображення у перській лексикографії українських та російських безеквівалентних лексичних одиниць ще не було взагалі поставлено ні в Україні, ні в Росії. Обидва сучасні великі Російсько-перські словники [Восканян 1993; РПС] оминають дуже багато таких слів. Наприклад, пропущені назви страв *вареники* [Восканян 1993; РПС], *блины* [РПС]; назви рослин *голубика* [Восканян 1993; РПС], *брусника* [Восканян 1993; РПС], *бузина* [Восканян 1993; РПС], *зверобой* [Восканян 1993; РПС]; назви грибів *лисички* [Восканян 1993; РПС], *сыроежки* [Восканян 1993; РПС], *подберёзовик* [Восканян 1993; РПС], *подосиновик* [Восканян 1993; РПС], *поганка* [Восканян 1993 РПС]. У словниках, укладених за радянських часів, також відсутня лексика на позначення понять, які мають стосунок до релігії.

Таким чином, при обиранні способу перекладу безеквівалентної лексики укладач має керуватися не власним бажанням, а сукупністю чинників, що визначають доречність певного виду перекладу. При перекладі слів, яким денотативно відповідають реалії, відсутні в ужитку колективу носіїв мови перекладу, доречним видається наведення короткої дефініції після транслітерованої назви реалії. Використання штучно створеного перекладачем еквіваленту, на нашу думку, видається доречним лише за умови, якщо окремі смислові або морфологічні складники заголовного слова мають відповідники, що функціонують у мові перекладу, і лише їх поєднання у цій мові відсутнє. При перекладі особливо містких понять, відсутніх у мові перекладу, доцільним видається переклад через пояснення. Під час перекладу слів, які не мають відповідника у мові перекладу, проте не позначають реалії, найдоцільнішим видається переклад шляхом поєднання часткових

еквівалентів із відповідними дефініціями, що вказують, яку саме частину значення заголовного слова відбиває перекладний еквівалент.

Недостатнє опрацювання теоретичних засад лексикографування одиниць безеквівалентної лексики перської мови, так само як і відсутність теоретичних праць з питань перекладу безеквівалентних лексичних одиниць української й російської мов перською мовою призвели до незадовільного стану відображення цього типу лексики у перекладних словниках.

ЛІТЕРАТУРА

Берков В. П. Вопросы двуязычной лексикографии / Берков Валерий Павлович. Ленинград, 1973.

Берков В. П. Двуязычная лексикография: Учебник / Берков Валерий Павлович. 2-е издание, переработанное и дополненное. Москва, 2004.

Восканян Г. А. Русско-персидский словарь. Тегеран, 1993.

Персидско-русский словарь: В 2-х т.: Свыше 60 000 слов / Под ред. Ю. А. Рубинчика / Изд. 2-е, стереотипн. Москва, 1983.

Рубинчик Ю. А. Лексикография персидского языка / Рубинчик Юрий Аронович. Москва, 1991.

Русско-персидский словарь: 36000 слов. Сост. И. К. Овчинникова, Г. А. Фуругян, Ш. М. Бади. Под ред. А. Асадуллаева и Л. С. Пейсикова. Изд. 4-е. Мешхед, 2002.

Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы): Для институтов и факультетов иностранных языков / Федоров Андрей Венедиктович. 5-е издание. Санкт-Петербург, 2002.